

SZEMLE

„Ezt köztünk! Isten áldja!” Széchenyi István válogatott levelei, Szerk. és fordította Kovács Henriett, Körmendy Kinga, Mázi Béla, Oplatka András, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014, 584 p.

A 2014-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával megjelent, közel hatszáz oldalas kötet Széchenyi István válogatott leveleit tartalmazza Kovács Henriett, Körmendy Kinga, Mázi Béla és Oplatka András szerkesztésében és fordításában. Régi adósságát törlesztette ezzel a méltó kiállítású kötettel a magyar tudomány, hiszen a „legnagyobb magyarnak” többezres nagyságrendű levelezéséből még nem készült ilyen összefoglaló, a teljes életpályát áttekintő, modern kiadás. Oplatka András a bevezetőben utal rá, hogy történt ugyan kísérlet Széchenyi összes levelének összegyűjtésére, de ez a munka több szempontból is olyan beláthatatlan nagyságú lett volna, hogy nem valósult meg. A létező korábbi és újabb levelezéskiadások már csak könyvtárban hozzáférhetők, s a többnyire eredeti nyelven, vagyis a Széchenyi által a magyaron kívül használt német, angol, francia nyelven közzé tett levelek a mai olvasók számára nyelvi okok miatt gyakorlatilag nem hozzáférhetők. A megoldás – a tervezett összkiadás megvalósíthatatlan volta miatt – egy, lehetőség szerint széles keresztmetszetet nyújtó válogatás, esetünkben 260 levél magyar nyelven, tehát az idegen nyelvű levelek fordításban kerültek az olvasó elé.

A jelen kiadás egyszersmind revideálta a korábban már megjelent szövegeket, a kézirat alapján

javította az átirati hibákat. Ezen kívül valamenyny idegen nyelvű levelet újra fordították, akkor is, ha ez már máshol megjelent magyarul, ezzel is a korábbi előforduló hibákat kívánva kiküszöbölni. Széchenyi István levelezését két nagy közgyűjtemény, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára őrzi. Ezen kívül az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztálya, az esztergomi Duna Múzeum és a Soproni Városi Levéltár is számottevő mennyiséget őriz. Széchenyi István levelezésének teljes felmérése – állapítja meg Mázi Béla a *Széchenyi István leveleiről* című előszóként álló összefoglalásában – továbbra is a forrásfeltárás nagy, és még elvégzendő feladata. A kiváló kritikai kiadások korában ez a kötet arra törekedett, hogy „levélregényként” forgathassa a mai olvasó, s ezt megkönnyítendő, igen jó érzékkel találták meg a szerkesztők az optimális jegyzetelési módot a tudományos igényesség és a közérthetőség között. Csak a legfontosabb helyeket magyarázták tömören, összefoglalóan, s így valóban olvasmányos maradt a kiadvány. A szövegben előforduló rengeteg névvel sem a jegyzeteket terheltek meg, hanem a névmutató előtt található 18 oldalas névjegyzékben adták meg a személyek legfontosabb adatait. A válogatás sokrétű és arányos, Széchenyi István életének minden fontos eseménye megjelenik a levelek által, s a közéleti és a magánember bemutatása is kiegyenlített mértékben sikerült. A Crescenceszerelem és a házasság leveleiből, az 1837-ig tartó időszakból kevesebbet válogattak be a szerkesztők, nyilván a 2001-ben megjelent levelezéskötet okán, amely Széchenyi és Zichy

Károlyné, majd Széchenyi Istvánné fennmaradt kölcsönös leveleit tartalmazza (*Széchenyi választása, Széchenyi István és Seilern Crescen-ce levelezése*, I, 1825–1837, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Fenyő Ervin, Bp., Balassi, 2001).

A 17 éves katona első levelei szüleinek és az apának a katonaélet mindennapjairól, a hadieseményekről és az első utazásokról tudósítanak. Az 1815-ös londoni út beszámolója az apának, aki 1787-ben európai útja utolsó állomásaként ismerkedett meg a szigetországgal, már arról tudósítanak, hogy a találmányok és újítások rabul ejtik „És bár nem vagyok a gépek különleges barátja, de mégis léteznek ebben az országban újítások, melyeket a mi országunkban is nagy nyereséggel használhatnánk. A legjobb úton vagyok ahhoz, hogy mindebből valamit eltanulhassak.” Ezekben a levelekben már egyértelműen megjelenik a fiatal gróf útkeresése, és Széchenyi számára igen fontos, hogy az apa elégedett legyen választásával. „...s ezért remélem, hogy Nagyságod elégedett az általam választott úttal, amelyen maradni akarok” (London, 1815. november 13.). Minden levélből az apjához fűződő szeretetteljes, odaadó viszony árad. A saját életút és életcél keresése is mindig az apához viszonyítva történik, hol az apa nyomdokain haladva véli megtalálni önmagát, hol éppen ellenkező irányban, de az érzelmi kötelék, a gyermeki odaadás érezhetően mindvégig erős marad és őszinte, s minden levele azzal zárul, hogy az apa áldását kéri. A 19 éves Széchenyi 1810. júliusi levelében így tesz hitet atyjához: „Nagyságod... apai intését mindig bensőmben zárva őrzöm, bár még igen fiatal vagyok, de legjobb apámnak bizonyosan nem kell majd miattam aggódnia, hiszen az én ereimben is derék őseim drága vére folyik, és hogy is felejthettem volna oly könnyen el mindazon apai intéseket, melyekért mindörökké hálás leszek, s melyek mindig nagyon meghatottak.” (3. levél) Széchenyi Ferenc pedig lelke mélyén tudta, hogy fia lesz majd művének folytatója. 1818-ban így nyilatkozott Madarász János somogyi ügyvédnek István fiáról: „Igen, ő katona, de az nem az ő pályája, én neveltem őtet, ő egészen az én legkedvesebb növendékem, én

ismerem az ő szellemét, lelkületét, ő szívvel és lélekkel magyar, s meglátja ügyvéd úr, Magyarországon még olyan nagy hazafi ember nem volt, mint ő!” (Idézi MISKOLCZY Ambrus, *Az „ismeretlen” Széchenyi Ferenc „ismert” munkálata a Habsburg birodalom hungarizálásáról = Levéltári Közlemények*, 2006, 2, 23).

A Széchenyi életében a talán legnagyobb személyiségformáló erővel bíró Wesselényi-barátság 12 levélben követhető végig. Az egymást inspiráló, de kezdetől rivalizáló kapcsolat alakulása a Széchenyi 1821-es erdélyi utazásán történt megismerkedésüktől az 1831-es szakító levélíg nyomon követhető, amelyben Széchenyi konstatálja politikai nézeteik szétválását: „útainkban elágazunk...” 1831. november 8-án ezt írja Wesselényinek: „Érzem, hogy hazánk előmenetele eszközlésében diametraliter [merrőben] ellenkezünk némi tárgy körül, és ez mily baj volna, ha az ország gyűlése előtt nem egyeznénk – mert éppen úgy mint te, úgy én is kész vagyok, a közjóért még azon szent kötelességjé a barátságnak is ketté szakítani, mely miniket egyesít...” s valóban, személyes kapcsolatuk nem szakadt meg később sem, s a „szent barátság kötele” később is kölcsönösen érvényesül köztük.

Igen fontosak és a személyiség belső világából sokat föltáró levelek, amelyeket Széchenyi a két, hozzá legközelebb álló bizalmas emberének, korábbi nevelőjének, későbbi jószágigazgatójának, Liebenberg (később Lunkányi) Jánosnak és 1833-tól szolgálatában álló titkárnak, Tasner Antalnak írt. A nekik szóló 24, illetve 23 levéllel ez a legterjedelmesebb „fejezete” a leveleskönyvnek. Széchenyi nekik szóló leveleiben a legőszintebben tárja fel önmagát, s olyan bizalmas közléseket tesz, amelyeneket csak a naplóbejegyzésekben olvashatunk. 1828. novemberi Liebenbergnek szóló írásában a katonai rendet elhagyó és saját gazdasága felé forduló gróf pontokba szedve adja meg útmutatásait, hogyan járjon el a jószágigazgató a nagycenki lakosokkal való egyezségben, s többek között ezt mondja: „Legyen a parasztságé a határnak nagyobb s termékenyebb része.” „...valljuk meg igazán, az uraságok közönségesen a jobbágyok kára által keresik jövedel-

meiknek fölemelését, de én oly szembeütően akarom a jobbágyság hasznát eszközölni...”

Rendkívül sokat árulnak el Széchenyi gondolkodásmódjáról azok a levelek, amelyekben az idősebb barát vagy rokon jogán életre szóló tanácsokat ad az ifjabb címzeteknek, vagy nevelési elveit fejt ki. Ilyen pl. az Andrássy Györgynek szóló 1828. októberi levél, amely az idősebb barát útmutatásait tartalmazza a gazdaság rendbetételéről, a házasodás módjáról, viselkedési kódexről, amit Széchenyi szerint egy korabeli fiatal arisztokratának követnie kell. „Az országgal szemben nagy hálára vagy kötelezve, neki kell szolgálnod. Szükséges, hogy tisztességes, méltóságteljes ember legyél.” „Legyünk valakik és ne csak annak látsszunk.” 1829-ben hosszú levelet intéz Lajos bátyja lányához, a húszéves Széchenyi Júliához, akinek összefoglalja az életéről és életvezetéséről gondolatait, elveit: t. k. „Minél magasabb születésű valaki, minél gazdagabb, eszesebb, annál nagyobb kötelezettségei vannak embertársaival, hazájával szemben.” „Szégyenletes, ha valaki magát jobbnak és előkelőbbnek tartja, mert a sors vele kedvezően bánt, és szálnalmas, ha társadalmi rangunk, címünk, vagyonunk és születésünk sánca mögé rejtőzünk.” Vagy igen tanulságos a Zichy Gézának írott levele (192. levél), hogy 1846-ban, amikor közéleti-politikai szerepvállalása és gazdasági szervezőtevékenysége csúcspontjára ért, arra szakít időt, – mert fontosnak tartja –, hogy mostohafiának kutyaeltulajdonítási ügyét személyesen rendezze, s annak kapcsán nevelő szándékkal a tanulságot is levonja a fiú számára. Béla fiának 1848 januárjában ezt írja (209. levél): „Nagyobb szerencsét – és erre vigyázz – mint erkölcsi függetlenséget, az ember nem érhet el. ... Iparkodjál ennél fogva, hogy soha semmi tettetéd, de legkisebb szavadért se legyen okod pirulni.”

A kulturális mecénást és gazdasági szervezőt minden oldalról alaposan bemutatja a válogatás: az Akadémia körüli szervezéseket, a pesti lóversenyek meghonosítását, amivel a lótenyésztést kívánta fejleszteni, a Casino létrehozását, a Duna-szabályozást, a hídépítést, a Magyar Gőzhajózási Társaság megszervezését, az első vasútvonal kiépítése körüli munkálatokat.

S ennek kapcsán elsősorban a József főherceg nádornak írott tizennyolc, olykor igen terjedelmes levél mutatja, mekkora küzdelmet vívott, hogy megnyerje a kormányzat támogatását ezekhez a nemzeti gazdaságot megalapozó vállalkozásokhoz. Nagyon elgondolkodtató a Balaton-Gőzhajózás ügyében Pál bátyjához intézett két levél 1846 novemberében (193., 195.), amelyekből megsejthetjük, mekkora energiát emésztett fel a küzdelem a dolgok szervezésével és keresztülvitelével kapcsolatban, a lobbizást egy ügy érdekében, amit Széchenyi vállalkozásaiban kifejtett. S azt is, milyen falakba, ellenállásba, de legalább is csak közömbösségbe ütközhetett – a kormányzati körökön kívül – az arisztokrácia köreiben, ha még saját testvérénél is érdektelenségre talált az itt kifejtett lelkes agitációja. Az ügy megvalósításához (a tó megcsapolása és a Dunával való összekötéshez) „a hatóságoknak és magánszemélyeknek muszáj együttműködniük” – írja. Támogatást keres: „De hát hol kopogtassak, ha nem a három megye érintett földbirtokosainál?” Ezért kéri Pál támogatását, és egy alaposan felvázolt szerződést ajánl neki. Azonban kérése nem talált meghallgatásra, amit következő levelében rezignáltan vesz tudomásul, és így fogalmazza meg a szomorú tanulságot: „A mi körülményeink közt, mikor az országban az első s a leggazdagabbak mindazt az aránylag kis áldozatot, amit hoztak, oly nagyon pontosan a mérleg serpenyőjébe teszik, mint Te, kedves testvérem, lehetetlen lesz elhárítani, hogy a demokrácia végül ne nőjön a fejünkre, mikor is aztán par force [erőszakkal] tízszer annyi terhet fognak vállunkra rakni, mint amennyit mi magunk elismert nagylelkűséggel önként vállaltunk volna.”

Széchenyinek Kossuthhoz való viszonyát is pontosan végig követhetjük az itt közölt levelekből: vitájukat a 40-es évek elejétől, – A’ Kelet Népe és a Pesti Hírlap körüli vitát –, a forradalmi eseményeket. Legfőbb bizalmasainak, Lunkányinak és Tasnernak írott leveleiben is több helyen megjelenik Kossuthról alkotott képe, véleménye, kettőjük politikai irányának összevetése. Az 1848. márciusi eseményeket követő kezdeti lelkesedésében március 17-én Tasnernak ezt írja: „Mi engem illet, én Batthyányit és

Kossuthot legőszintebben fogom szolgálni! ... Az én politikám biztos volt... de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán 20 év alatt nem bírhatott volna előállítani!” Májustól már több a kételkedő hang, s július 25-én ezt írja Batthyány Lajosnak: „Meggyőződésem, hogy elvesztünk, ha Jella-sichsal most nem köttetik béke vagy fegyverszünet. A rend és a jog híveinek, bármily légyen is vallásuk vagy nemzetiségük, most az anarchia és a rabló csőcselék ellen azonnal kezüket kell nyújtaniuk egymásnak. Ha most nincs béke a horvátok és köztünk – akár csak fegyverszünet által is –, akkor felfalnak minket a szerbek, s mi több, mi faljuk fel önmagunkat.” Az összeomlás előtti napokban, 1848. szeptember 1-én ezt írja Pál testvérének: „Tulajdon helyzetem irtózatosa! Beléptem a kormányba – és mily önmegtágadás kellett ehhez – azért, hogy ha lehetséges, békítsek, [ügyeket] a császár elé vigyek.” Ez a mondat jól írja le azt a skizofrén állapotot, amelyben Széchenyi a 48-as eseményeket végig élte és végig politizálta. A napló-bejegyzések is arról szólnak, hogy a politikai események fősodrálval tartott ugyan, de saját magán felül kerekedve, valódi énjén mintegy erőszakot téve, mert így tartotta tisztességesnek, még akkor is, ha saját politikai habitusa eltért ettől az iránytól, s lelke mélyén látta előre a katasztrófát. Mindez és az utolsó évek felfokozott aktivitása, s az idegek végső kimerülése szükségszerűen vezetett az összeomláshoz. A szeptember 4-én az országgyűlésnek fogalmazott néhány soros lemondó-levele is olvasható a kötetben – az utolsó magyarországi levél –, amelyben meggyengült egészségi állapotára hivatkozva eltávoztást kér, s orvosával, Balogh Pállal másnap már Döbling felé utaznak.

A kötet 31 Döblingből keltezett levele 1850-ből és az 1857 és 1860 közötti évekből datálódik. A közties időszakból, a teljes elnémulás 6 évéből sem levél, sem naplójegyzet és semmilyen más írás nem maradt fenn Széchenyitől. Az 1850-ben írott első döblingi levelek, súlyos önvádakkal terheltek, amikor is a reformok elindításától kezdve a végkifejletig mindenért önmagát okolja, olykor már-már mitikus ere-

jü képekben fogalmazva: „Én egy nemzetet fosztottam meg becsületétől, boldogságától és üdvösségétől, én vagyok a Segestus, amelyet a Szentírás a bűn és a vétek legnagyobb szörnyeként ábrázol.” – írja augusztusban feleségének. Valamivel később: „...a legvétekesebb ember vagyok, ki valaha élt, és nincs lény, aki a földön annyi bajt okozott volna, mint én.” A szeptember 8-án Tasner Antalnak szóló hosszú levél az önkárhözhatást folytatja a végtelenségig, s fordít visszájára minden korábban általa képviselt értéket, eszmét. Könyveivel ő ásta alá a régi Magyarországot, vállalkozásai-val csupán saját hiúságát akarta kielégíteni, a forradalom innen terjedt Európába és végeláthatatlan káoszba torkollik minden, s jut el odáig, hogy az Antikrisztusnak tartja magát.

Míneközben mostohafiának, Zichy Imrének a legszebb keresztény hitvallást adja át 1850. július 30-án: „...olvasd teljesen végig a Szentírást, lélekben emelkedj gyakran fel Istenhez, gondold megannyiszor a halálra és az örökkévalóságra, és amennyire és ahol csak képes vagy, támogasd a szenvedőket, a betegeteket, a szegényeket, és ne kínozz egyetlen élőlényt, akárcsak egy szünyogot se.”

A némaság 6 éve után, 1857-ben Széchenyi már újra a régi levélfogalmazó, s ha nem tudnánk, hogy Döblingből keltezettek, azt hinnénk, élete régi korszakából való leveleket olvasunk. Szellemi ereje újra a régi, a hazai és a külföldi politika újra érdeklődése tárgya, s bár döblingi lakosztályát szinte nem hagyja el, a leveleiben kifejtett aktivitás is a régi időszakot idézi. 1858. január 1-től Tasnertől előfizetést kér minden magyarországi időszaki lapra és nyomtatványra Ober-Döblingbe. Ezt a megújult politikai érdeklődést s a küzdő szellem feléledését bizonyítja 1857 novemberében, Szögyén-Marich Lászlónak írott levele, amelyben azt írja, már „szomjazik” arra, hogy kezébe vegye az újsághírekből megismert *Rückblick* című röpiratot (*Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns*, 1857) – a Bach irodájában propagandacélokra készült névtelenül megjelent munkát –, s válaszolni kíván rá. Az egy évre rá Londonban névtelenül megjelent válasz, a *Blick (Ein Blick auf den anonymen „Rückblick”, welcher für einen*

vertrauten Kreis in verhältnismässig wenigen Exemplaren im Monate October 1857, in Wien erschien, *Von einem Ungarn*, London, 1859), Bach-rendszert bíráló hangvételében a kortársak egyértelműen felismerték Széchenyit.

Igen fontos az 1858. november 6-án kelt levél, amelyet az MTA igazgatótanácsának fogalmazott, és amelyben alapítóként tiltakozásának adott hangot a bécsi kormány által újonnan fogalmazott akadémiai alapszabály ellen, mivel a tudományok magyar nyelven történő művelése csorbult volna. A merész fogalmazástól („Hogy kormányunk mostani rendszere a magyar nemzetiség igényeivel és érdekeivel szemközt áll, azt a legvakabb is észreveheti. Nemzetiségünk nekünk magyaroknak pedig becsesb, mint a föld bármily kincse, sőt életünk.”) az intézmény vezetői megrettentek, s nem olvasták föl nyilvánosan a levél szövegét. Ez az a levél, amely Albrecht főherceg szerint alkalmas volt arra, hogy „a kormány megvetésére és gyűlöletére izgasson” s ezért váltotta ki az osztrák hatóságok részéről azt az állásfoglalást, miszerint, ha Széchenyi valóban tébolyodott, akkor politikai állásfoglalásait meg kell szüntetni; ha viszont egészséges, akkor az államhatalomnak nincs oka rá, hogy kímélje (OPLATKA András, *Széchenyi István*, Bp., Osiris, 2005, 429–430).

S végül a kötet utolsó, drámai hangvételű levele, az 1860. március 4-én kelt Thierry rendőrminiszternek szóló, amelynek előzménye az 1860. március 3-án történt házkutatás Széchenyi döblingi lakosztályában, valamint a fontosabb, vele kapcsolatban álló személyeknél, s számos kézirat és megvádolására alkalmas bizonyíték lefoglalása. Lojális alattvalóként, ám büszke arisztokrata főúrnaként, akinek minden körülmények közt a becsület és az adott szó a legfontosabb, tiltakozik az eljárás ellen, méltányosságot kér a bárótól, és hűségét hangsúlyozza a dinasztiahoz, a császár személyéhez és Magyarországhoz. A levelet a rendőrminiszter először válasza sem méltatta, Széchenyi személyes meghívásának nem tett eleget, azonban kis idő múlva, március 17-én a következő fenyegető üzenetet juttatta el a döblingi remetének: „Az Ön által évekkal ezelőtt választott menedékhely már régen megszűnt annak lenni”

(uo. 443.) – amely közvetlen vagy közvetett módon a végső elhatározásra vezette a grófit.

„Egy rendkívüli élet levelekben” – áll a kötet hátoldalán. Valóban, ennél rendkívülibb élet a 19. században aligha képzelhető el, ahol a rendkívüliség az élet külső körülményeit és a főhős belső világát egyaránt jellemzi. A szerkesztők körütekintő válogatása eredményeként a rendelkezésünkre álló levelek esszenciáját sikerült bemutatni. Ezek ma a legtanulságosabb szövegekként, s messzemenő aktualitással olvashatók és olvasandók magán- és közembereknek egyaránt, s kitűnő kézikönyvként forgathatják történészek, kutatók, tanárok, diákok és az érdeklődő magyar olvasók.

DEÁK ÉSZTER

„Neue Bienen fremder Literaturen”, *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*, hrsg. Gertraud Marinelli-König und Philipp Hofeneder, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2016 (Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, Bd. 8), 299 p.

A kötet a 2014 novemberében Bécsben, a Cseh Köztársaság követségének épületében „Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)” címen rendezett konferencia előadásait teszi közzé nyomtatott formában.

Az irodalmak közti átadás/átvétel, hatás/közvetítés jelenségét a méh-metaforában megfogalmazó felvilágosult Friedrich Justin Bertuch (1747–1822) weimari kiadó és mecénás nyomán a jelen kötet a vizsgáldóást a szláv nyelvű és a német nyelvű irodalmak közti kapcsolatra terjeszti ki, és folytatja (ld. a korábbi kötetről: RÓZSA Mária, *„Die Bienen fremder Literaturen”, Der literarische Transfer zwischen Großbritannien, Frankreich und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*, hrsg. Norbert Bachleitner, Murray G. Hall, Wiesbaden, Harrassowitz, 2012, 327 p. [Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, 7], könyvism. = *Magyar Könyv-*